

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

deze ervaren wordt als buiten of voorbij de realiteit, maar omdat dit juist is hoe echte ervaring aanvoelt wanneer oneindige dimensies tegelijkertijd worden waargenomen, paradoxalerwijze zonder de grenzen van tijd of ruimte. Dit is ook de reden waarom de lineaire narratieve taal dit niet kan vatten, waarom we ons in een gebied bevinden zonder richtingaanwijzer of kompas. Het is een expeditie in een *unmapped mental life*, zoals de titel van het boek het aangeeft.

Bergstein is net als Bion erin geslaagd iets van het niet-communiceerbare toch te communiceren. Hij blijft pogingen ondernemen door te dringen tot het psychotische deel aanwezig in elk van ons. Tevens heeft hij de moed een catastrofale verandering toe te laten door zijn ontmoeting met het onzegbare O. Net zoals die andere Joodse psychoanalyticus, Michaël Eigen (2018), komt hij bij de Joodse mystiek terecht, wat veel inspanningen vraagt van de lezer. Maar laat u hierdoor niet afschrikken. Elk hoofdstuk is rijkkelijk geïllustreerd met klinisch materiaal, wat het boek zeer toegankelijk en leesbaar maakt. Ik kan het zeker aanbevelen aan al diegenen die mensen met zowel psychotische als autistische problematiek in de consultatieruimte ontvangen, maar ook aan degenen die openstaan voor het meest onzegbare en niet-verdrongene dat in ieder van ons schuilt.

Literatuur

- EIGEN, M. (2018). *The challenge of being human*. London/New York: Routledge.
- MELTZER, D., & WILLIAMS, M.H. (1988). *The apprehension of beauty: The role of aesthetic conflict in development, art, and violence*. London: Karnac Books.
- VERMOTE, R. (2018). *Reading Bion*. London/New York: Routledge.

Noot

- 1 In die zin kan men volgens de auteur geen onderscheid maken tussen de <vroeg> en de <late> Bion. Men kan niet spreken over een breuk in Bions complexe denken maar eerder over een cesuur (dit is een breuk met een continuïteit). Het onzegbare stond steeds centraal bij Bion: aanvankelijk benadrukte hij het onzegbare in de ruwe bèta-elementen, later vond hij het onzegbare in het concept O. Deze visie vinden we ook terug in Rudi Vermotes recente boek, *Reading Bion* (2018), terwijl ik de indruk heb dat Vermote de breuk in Bions denken radicaler ziet dan Bergstein.

Dromen volgens Ferro

Bespreking van

Antonino Ferro (2019). *Psychoanalysis and dreams — Bion, the field and the viscera of the mind*. London: Routledge. ISBN 9780367150204, 144 pp., £ 29,99

MARC HEBBRECHT

Psychoanalyse heeft volgens Ferro weinig van doen met de opvatting van Freud, die gericht is op decoderen van verborgen boodschappen. Ferro noemt diens visie een simultane vertaling die niet genoeg aanzet tot creativiteit. Hij ontwikkelt zijn visie met de veldtheorie van de Barangers en het werk van Bion als achtergrond. In vergelijking met vorige boeken verwijst Ferro meer naar de andere post-bionianen. Het doel van psychoanalyse is volgens hem het ontwikkelen bij de patiënt van het vermogen om beelden voort te brengen. Symptomen en feiten worden ontdaan van hun concrete inhoud, wat de aanzet vormt voor verhalen die aanvankelijk ondenkbaar leken. Vanuit mijn interesse was ik zeer benieuwd wat voor nieuws Ferro ons zou brengen over dromen. Mijn aandacht verscherpt wanneer hij zich de vraag

stelt: «Moeten we de droom ontcijferen of maken we gebruik van onze intuïtie zoals we een gedicht beluisteren of een schilderij bekijken?» Niet zoals Freud dacht zal alleen de analyse van de vrije associaties van de dromer de betekenis van de droom zichtbaar maken. Er zijn volgens Ferro nog aanvullende bronnen die bijdragen tot betekenis: Wat gaat aan de droom vooraf? Wat volgt erna? Wat valt de analyticus in? Welk effect heeft de droom op de analyticus? Zijn advies: laat de droom binnendrijven, eigen je de droom toe en droom hem verder (subjectivatie van O). Een droom die in de loop van de psychoanalytische behandeling opduikt, wordt door Ferro begrepen als een creatie die tot stand komt in het relationele en het emotionele veld. De droom is een soort dramatische scène die betekenis genereert en de aanzet vormt voor nieuwe verhalen. Via een droom kan een patiënt, als onze beste collega, ons tonen welke interpretatiestijl te gebruiken («de patiënt als GPS-systeem», p. 3). De dromen van de patiënt maken contact met het dromen van de analyticus. Zo kan een tegenoverdrachtsdroom een antwoord bieden op de droom van de patiënt. Het groeiend inzicht in dromen kan niet los gezien worden van de vrije invallen van de analysant (wanneer het een droom van de patiënt betreft), maar ook niet van de spontane invallen die bij de psychoanalyticus tijdens het werk opkomen. Ferro beschouwt het symptoom als het product van een ongedroomde droom die wacht op deconcretisatie, deconstructie en herdromen (casting van proto-emoties, hen voorzien van een naam en vervolgens tot verhalen uitwerken). Ferro stelt een continuüm voor dat hij benoemt als het droomensemble (naar Grotstein) of een continuüm dat visuele flashes, rêverie, kortfilm, transformatie in dromen, spreken als dromen (p. 46, naar Ogden), dagdromen en nachtdromen omvat. In de visie van Freud is de droom een weg, een toegang tot de kennis van het onbewuste verleden. Ferro daarentegen ziet dro-

men als het creëren van het onbewuste, waarbij een gerichtheid op de toekomst aanwezig is: openstaan, zich laten verrassen. Dromen maakt contact mogelijk met een emotionele of psychische waarheid, maar kiest de omweg van de leugen. De droom is in zijn visie een instrument voor de subjectivering van O waarbij hij de droom in kolom 2 van de Grid van Bion plaatst (p. 8, p. 71). Binnen het analytisch kader worden condities gecreëerd zodat de analysant ondroombare emotionele ervaring alsnog kan mentaliseren en dromen. Eerst is er dus een progressie van sensorialiteit naar beelden (p. 57), denken is het volgende stadium, namelijk het ordenen van alfa-elementen tot een sequentie en een narratief. De analytische sessie speelt zich af op het niveau van mutueel dromen: de patiënt droomt de mentale toestand van de analyticus, de analyticus droomt de interventie die gegeven moet worden aan de patiënt. Voor steeds meer patiënten is de receptiviteit van de analyticus belangrijker dan de verbale tussenkomsten. De kwaliteit van het psychisch functioneren van de analyticus op een bepaalde dag is een variabele in het analytisch veld en zal mede bepalen of de patiënt zich verder ontwikkelt of verder disfunctioneert (pp. 34-37). De analyticus dient volgens hem over de volgende gaven te beschikken: van goede wil zijn, vertrouwen stellen in de methode en zich blind maken voor elke realiteit die zich buiten de kamer afspeelt. Ferro noemt één van de ziekten van de mens dat hij krampachtig en compulsief betekenis wil geven aan leegten die geen betekenis dragen. Het is moeilijk om gaten van niet-weten ongemoeid te laten. Het onderscheid tussen vrije invallen en rêverie wordt helder en met voorbeelden geïllustreerd. Een rêverie is nog geen vrije inval. Een rêverie wordt gekenmerkt door een direct contact met een beeld. De vrije invallen zijn een stap verder en duiken op zodra de alfa-elementen gegroepeerd zijn tot narratieve derivaten (p. 24). In een meer gevorderd stadium komt

de analyticus tot transformaties in dromen, die een resultaat zijn van analytisch werk en ervaring. Ferro pleit voor een houding die toelaat elke communicatie van de patiënt vooraf te laten gaan door een magisch filter: <Ik had een droom waarin ...> (p. 9). Het komt erop aan de capaciteit tot dromen, denken en voelen te ontwikkelen (<de tools>) in plaats van zich te richten op het analyseren van psychische inhouden. Ook spreken als dromen noemt hij een vermogen dat de analyticus zich eigen moet maken: het kunnen improviseren in de vorm van een los gestructureerde conversatie die over elk mogelijk onderwerp kan gaan. Nachtelijke dromen beschouwt hij als een soort visuele poëzie van de geest, communicaties die intuïtief begrepen kunnen worden in plaats van ontcijferd. Dit boekje is een aanwinst voor ieder die geboeid is door dromen en de psychoanalytische benadering ervan. Naast verfrissende inzichten over dromen, zijn er interessante beschouwingen over de analytische grondregel, negatieve rêverie (p. 27), psychoanalytische research en technische problemen zoals het vastraken in rigide interpretatielijnen. Het loont zeer de moeite om kennis te nemen van zijn originele benadering van (groeps)supervisie (hoofdstuk 7). Net als in zijn vorige boeken is er een overvloed aan klinische voorbeelden uit psychoanalytische behandelingen met kinderen en volwassenen, en uit de supervisiepraktijk. Voor wie meer wil weten over het vroegere oeuvre van Ferro, verwijs ik naar mijn overzichtsartikel dat in 2011 in dit tijdschrift is verschenen (Hebbrecht 2011).

Literatuur

HEBBRECHT, M. (2011). Droomverhalen in het tweepersonenveld: Een kennismaking met het werk van Antonino Ferro. *Tijdschrift voor Psychoanalyse*, 17(1), 17-29.

Seksualiteit en fictie

Bespreking van

Leticia Glocer Fiorini (2017). *Sexual difference in debate — Bodies, desires, and fictions*. London: Karnac Books. ISBN 9781782204220, 198 pp., € 37,99, e-book € 25,76

GERTIE BÖGELS

<Dis nie nou net meer swart en wit nie, dis 'n mengelmoes. En om daarin gelukkig te wees, om daarin 'n geweldige energie te put, om so vermeng te wees> (Antjie Krog in *Buitenhof*, 2 april 2017).

Glocer Fiorini, medica, opleider en oud-president (2012-2016) van de Argentijnse Psychoanalytische Associatie, mag zich als hoogleeraar Interdisciplinary Studies of Subjectivity aan de Universiteit van Buenos Aires, lid van het IPA Committee on Sexual and Gender Diversity Studies en voorzitter van het IPA Publications Committee, beroepen op een jarenlange betrokkenheid bij de internationale uitwisseling van auteurs uit diverse wetenschapsgebieden die zich bezighouden met de samenhang van controversiële onderwerpen.

Uit haar reeks toonaangevende wetenschappelijke publicaties blijkt een kosmopolitische oriëntatie, geworteld in Latijns-Amerikaanse, Europese en met name Franse filosofische tradities. Als uitgangspunt voor het onderhavige boek grijpt zij terug naar de leidraad uit haar eerdere publicaties: het <paradigma van complexiteit>, zoals beschreven door de Franse filosoof, socioloog, oud-verzetsstrijder en politiek activist Edgar Morin (1921-heden). Het is een transdisciplinaire methodologie van wetenschapsonderzoek waarbij niet alleen wetmatigheden en zekerheden in beschouwing worden genomen, maar ook het onzekere, het toevallige, het ongewisse. Het overschrijdt het klas-